

паратактичних відносин в цьому гнізді. Зроблені висновки щодо особливостей відбиття подібних відносин в досліджуваному гнізді.

Ключові слова: етимолого-словотвірне гніздо, гіпотаксис, паратаксис, принцип ахронії.

Summary

The article is about the problem of hypotaxis and parataxis definition for etymological and word-building family of words with the top “*uē/ktī”. The conclusions about peculiarities of hypotaxitive and parataxitive relations are done.

Keywords: etymological and word-building family of words, hypotaxis, parataxis, principle of achrony.

УДК 81-119(811.112.2)

Мацько Л.І.,
доктор філологічних наук,
Національний педагогічний
університет ім. М.П. Драгоманова

АКТУАЛЬНІСТЬ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ КАРЛА ФОСЛЕРА

Українська мова і українська культура ідентифікують нас з українським народом і, зберігаючи його історичну пам'ять, збагачують та розвивають індивідуальну пам'ять мовців, досвід, розвивають українську мовну особистість, служать запорукою наступного розвитку нації.

Зв'язки української мови з культурою в широкому її розумінні лежать в основі формування і тяглості українського лінгвоетногенезу, культуроетногенезу і націоетногенезу.

Сучасні дослідники визначають основні принципи націоетногенезу, серед яких мова і культура посідають основне місце: “Є чіткі принципи націоетногенезу: кожна нація постає на основі генетичного розвитку, духовно-звичаєвих традицій, мови, культури, суспільно-національної і державницької ідеологій” [6, 7].

Якщо культуру розглядати як “складний феномен життя певної групи, етносу чи цивілізації, що являє собою збережені в їх колективній пам'яті символічні способи матеріального і духовного усвідомлення світу, моделі його пізнання й інтерпретації, а також способи колективного існування представників різних народів, одного етносу або певної його групи” [13, 271], то мова є складовою частиною цього феномена поруч зі свідомістю.

Якщо ж мову розглядати як складний феномен людського життя, що є засобом категоризації і концептуалізації картини світу у свідомості індивідів і закріплення її в колективній пам'яті етносу, феномен, що є акумулятором колективного досвіду і засобом національно-культурної ідентичності народу, його духовного просвітлення і вивищення, то вже культура є дуже важливою складовою частиною цього феномена – мови. М. Грушевський про це писав: “весь культурний запас зберігається рідною мовою; мова стає питанням життя і смерті “бути чи не бути” національного існування” [9, 174]. У сучасній філософії “людська діяльність розуміється і організується як культура, а мова – як культурний код нації” [15, 93].

Мова і культура – ці два знакові коди на взаємоперетинах і зв'язках детермінували появу нової лінгвістичної науки – лінгвокультурології.

В.С. Біблер запропонував своє визначення культури з погляду всезагального значення її для індивіда, але і в цьому тлумаченні культура також не віддільна від мови: культура – це “форма самодетермінації індивіда в горизонті особистості, тобто культура – це форма вільного вирішення... своєї долі...”, що має означати: культурою є все життя людини. Він же подав визначення лінгвокультурології: “це комплексна наукова дисципліна, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в їх функціонуванні і відображає цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їх мовного і позамовного (культурного) змісту” [7, 289].

Мова і культура – це дві семіотичні системи, що в семіотичному просторі одна одній займають значне місце і надзвичайно важливі ролі виконують у їх прагматиконах – мова у прагмакультурі, а культура у прагмалінгвістиці. Мовна ідентичність не обходиться без відповідної їй культурної ідентичності, як і культурна ідентичність обов'язково передбачає наявність мовної ідентичності, бо і мова, і культура є не зовнішніми ознаками людини, які можна легко набути, а внутрішніми сутностями людини, складовими її свідомості, мовомислення, її мовно-культурної особистості.

Можуть бути мовці (і немало є), що, не знаючи української мови, хочуть у культурі ідентифікувати себе українцями, але це не є повноцінною культурною ідентифікацією і причина такого стану не у мові і культурі, а в іншій третій силі – політиці, ідеології, владі, яка деформує природний порядок постановня мовно-культурної ідентичності українських мовних особистостей.

Зв'язки мови і культури сягають цивілізаційних основ. В античні часи мова і мистецтво сприймалися як гілки освіченості і культури. Світські знання і культура здобувалися вивченням семи вільних мистецтв, розділених на *trivium* (граматика, риторика, діалектика) і *quadrivium* (арифметика, геометрія, астрономія, музика). Мовознавство (риторика і граматика) розглядалося як основа усіх знань і способів їх мовного вираження. Діалектика розумілася як мистецтво логічного міркування і його вияву у мові. Інші чотири мистецтва (арифметика, геометрія, астрономія і музика) додавали знання про природу засобами мови. Мовою здобувалися знання, досвід і культура.

У наступні часи взаємозв'язки і взаємовпливи мови й культури вченими визначалися по-різному, як і самі ці сфери людського життя, залежно від філософських засад, історичного і лінгвокультурного контекстів. Неухильний розвиток суспільства протягом усіх епох від античної до ренесансу, середньовіччя, просвітництва, класицизму, романтизму, реалізму й лібералізму відбувався шляхом вдосконалення розуму засобами мови і культури, конкретно-чуттєві емпіричні, логічні, філософські знання, емоції, почуття і відчуття “вбиралися” в мовні форми і формули, “окультурювалися” етичними й естетичними канонами. Про зв'язок мови з культурою писали представники порівняльно-історичного, психологічного мовознавства (Ф. Буслаєв, І. Гердер, В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, Г. Пауль, О. Потебня та ін.). Лінгвокультурологічне бачення мови започаткувалося на ґрунті

антропологічного і етнологічного підходів до дослідження і вивчення мови, які пов'язані з ім'ям німецького філософа і лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта. На його думку, мова найточніше характеризує етнос, його спосіб життя і культуру у найширшому розумінні, вона є дух народу: “Мова є немовби зовнішній вплив духу народів: мова народу є його дух, а дух народу є його мова” [8, 67].

В. Гумбольдт висловив нову для лінгвістики XIX ст. ідею про тісний зв'язок мови і народного духу: “Вона (мова – Л.М.) всіма найтоншими фібрами свого коріння переплітається з силою національного духу, і чим сильніший вплив духу на мову, тим закономірніший і багатший розвиток останньої... немає нічого всередині людини настільки глибокого, настільки витонченого і всеосяжного, що не переходило б у мову й не було б через її посередництвом пізнаним” [8, 24, 47].

У мовознавстві пізнішого часу, зокрема в таких його гілках, де основним є принцип антропоцентризму (німецькому неогумбольдтіанству, італійській неолінгвістиці, антропологічному мовознавстві, етнопсихолінгвістиці, соціолінгвістиці, лінгвокультурології) питання про зв'язок мови з культурою ставало засадничим методологічним принципом. Про це свідчить мовознавча спадщина представника ідеалістичної лінгвістики і неолінгвістики, визначного німецького вченого Карла Фослера, що з відомих причин у радянський час була мало відома українським мовознавцям, але справила значний вплив у подальшому на розвиток сучасної соціолінгвістики і лінгвокультурології. Тому на цьому зупинимось докладніше. Його головна заслуга в тому, що він акцентував увагу дослідників на естетичних началах у мові, обґрунтував статус мовознавства як естетичної науки, визначив особливий статус стилістики як культурологічної дисципліни [12, 73–92]. У праці “Позитивізм і ідеалізм у мовознавстві (1904 р.) К. Фослер поставив основним завданнями мовознавчої науки пошук причини і джерел розвитку мови, виявлення духу як єдиної діючої першопричини всіх мовних форм” [8].

К. Фослер, сприйнявши ідеї В. фон Гумбольдта про мову як творчий дух народу, про енергію як індивідуальну мовну діяльність творчої особистості, про мову як божественно вільний феномен, що самотвориться, витікає з самого себе і про мову як творчість нації, і що все це взаємопов'язане мовотворчістю, – так це інтерпретував: “Дух, що живе в людській мові, констатує речення, член речення, слово і звук – та й усе інше. Він не просто констатує їх, він творить (ezzeugt) їх” [8, 94].

Розробляючи ідею про зв'язок духу й мови, український філософ мови і лінгвіст О.О. Потебня трохи пізніше у праці “Думка й мова” зробить суттєві уточнення й доповнення про взаємозв'язок мови і думки, про мову як простір і напрям для розвитку думки. Про дух – свідому розмовну діяльність, про поняття, що твориться тільки за посередництвом слова, про те, що не тільки мова без духу, а й дух без мови є не можливим і мова в ньому є першою за часом подією, О.О. Потебня писав так: “Прийнявши... дух у розумінні свідомої розумової діяльності, що передбачає поняття, які утворюють тільки за посередництва слова, ми побачимо, що дух без мови не можливий, бо сам утворюється за допомогою мови, і мова в ньому є першою за часом подією” [11, 37].

Працюючи над темою докторської дисертації “Поетичні теорії в ранньому італійському Ренесансі” (1899 р.), К. Фослер познайомився з визначним італійським автором відомої тоді книги “Філософія і практика” Бенедетто Кроче. Б. Кроче потім у 1900 р. видав “Фундаментальні тези про естетику як науку про вираження почуттів і загальну лінгвістику” (в іншій редакції “Естетика як наука про вираження і як загальна лінгвістика”), що й сприяло виробленню концепції Кроче – Фослера про творчий характер мови і нову лінгвістику з виразним культурологічним струменем.

На цій ідейній хвилі К. Фослер написав теоретичну роботу (з практичними прикладами з мови байок Лафонтена) під назвою “Мова як творення і розвиток” (1905 р.). У 1913 році К. Фослер видав велику працю “Культура Франції в дзеркалі її мовного розвитку. Історія французької писемної мови від початків до класичного нового часу”. У ній ідеться не стільки про індивідуальну творчість мовних особистостей, як про розвиток мови залежно від чинників національної культури в цілому, політичних, релігійних, літературних систем, створених мовною спільнотою [2]. Цей аспект ширше розглядається у наступних працях “Життя і мова”, “Співвідношення мови і національного почуття” (“мова нас об'єднує в націю”).

У праці “Межі соціології мови” (1923 р.) акцентовано соціолінгвістичні питання. Мова сприймається як естетичний медіум у культурно-історичному контексті, але вона ж і духовна своєрідність і доцільний засіб (інструмент) творення й передачі духовних цінностей: “Як засіб вираження вона (мова) бере участь у естетичних досягненнях, а як інструмент – у всіх інших духовних досягненнях. Як засіб вираження, вона прокладає дорогу усім передчуттям, бажанням і схильностям духу. Як інструмент, несе за духом весь досвід і досягнення. З попередника і послідовника мова перетворюється у піонера і хранителя, що як такий не існує ні до, ні після духу, а постійно при ньому, у ньому, ідентично з ним” [1, 94].

У праці К. Фослера “Мовна спільнота і спільнота за інтересами” порушуються також дуже актуальні питання співвідношення у мові індивідуального і колективного, національного; емоційного, персонального і ділового, науково-виробничого: “В національних мовах навіть ділові обставини набувають індивідуального і персонального емоційного тону... При цьому слід настійно підкреслити ту передумову, що національні і галузеві мови ніколи не існують роздільно як чисті культури, але завжди у зв'язку і в багатоманітних змішуваннях один з одним. Галузева мова як така могла б створити свій власний словник і в разі потреби – власну граматику, але не власний акцент” [5, 7]. Отже, живу народну мову ніщо не може замінити. Насправді йдеться про стильову і стилістичну диференціацію сучасної національної мови, але “настійно підкреслюється”, що це не окремі мови, а мова однієї культури. Це особливо важливо розуміти зараз у нашій сучасній українській мовній ситуації, коли виникають поняття і вислови *комп'ютерна мова, ділова мова, військова мова, суржик* та ін., бо скільки б у таких текстах не було запозичень, порушень літературних норм, специфічних словотворів і семантичних неологізмів, всі вони творяться і живуть, функціонують у межах сучасної української мови і культури, їхнє спільне тло – загальнонаціональна мова і національна

культура. І якою б розвиненою не була галузева мова (окремий підстиль чи різновид) вона ніколи не може дорівнятись до загальнонаціональної мови: “мова науки, якою б вишуканою в логічному, термінологічному, граматичному, логіцистичному, математичному відношеннях і якою б смиренною в емоціональному аспекті вона не була, дарує нам замість світла окуляри, підзорну трубу і збільшувальне скло, з яким більшість людей не вміють поводитися” [5, 7]. Історія вимагає, щоб кожний народ повідомляв про своє минуле собі і всім своєю власною мовою, – так вважав К. Фослер.

У праці “Дух і культура у мові” К. Фослер надає великого значення стилістиці національних мов як науці, що формує простір для мовної діяльності: “Національні мови в життєвому процесі людської мови є специфічним стилістичним моментом, тобто фазою мовної діяльності, у якій дух створює собі простір для дії або готує канву, по якій піде мовлення” [3, 152]. Автор показує переваги художньої мови над практичною мовою спільноти, над діловою, науковою мовою, бо, на його думку, граматичні категорії в процесі мовного вдосконалення “бажають бути не тільки сприйнятими, вивченими, спостереженими, але й створюваними, переживаними, застосовуваними, вправлюваними, танцьованими, маршированими, вдихуваними, виконуваними на флейті, на трубі, на барабані, мальованими, розфарбовуваними і розспівуваними” [3, 171], тобто вони мають бути одухотвореними живою образною уявою автора, що можливим є тільки в тексті. Найкраще й найшвидше такі художні трансформації з мовними засобами робить поет, ніж загальна мовна спільнота, бо „мовні спільноти з великим задоволенням і неспішно в'яжуть вздовж і вшир безкінечну велику панчошу, якою є, наприклад, романські мови або ж слов'янські,... граматичні категорії є своєрідні петлі, за які чіпляються якомога довше” [3, 172].

Особливим почуттям у К. Фослера овіяне поняття рідної мови, він пов'язував його з поняттями національного почуття і пошанування національної мови: “наше повне, не ущемлене, нерозщеплене, всебічне національне почуття, але загострене на одній тільки мові” [3, 130]. Той, хто має таке почуття, кого виховали у любові і шані до рідної мови і свого народу, той ніколи не відчує себе без вітчизни: “Той, у кого вкрали земну батьківщину, знаходить у рідній мові душевну, яка завжди і всюди має смисловий зміст і тому знову може стати тілесною і земною” [3, 136].

Як романіст К. Фослер пояснює унікальність значення рідної мови для людини і її духовного єства так: “Француз не говорить нічого такого, що випадало б з французької мови, не було б характерним для його умонастрою або інструментовки і не мало б французького відтінку (Anstrich). Навіть коли він переймає слова з інших мов, вони стають для нього французькими, і коли він учить німецьку чи китайську мову, то це відбувається на французькій основі. Він може вправами і навичками набути собі права говорити скількима завгодно мовами, а його духовною батьківщиною залишиться французька, якої він може, правда, зректись і яку може забути, але від якої не може позбавитися так, як і від переживань свого дитинства” [3, 129]. К. Фослер виділяє з-поміж інших важливих суспільних чинників національну мову як “квіт і плід соціального життя” [3, 208].

Як “плід” соціального життя сучасні національні мови, в тому числі передусім і українська, є багатими на соціальні і територіальні підсистеми та на стилістичні диференціації. М.І. Толстой [14, 16] радив у слов'янських мовах культуру розглядати у чотирьох зрізах – елітарному, сільському, міському і професійному. Відповідно на елітарному зрізі виділяється елітарна, або книжна культура освічених мовців, на сільському – традиційна етнічна культура, на міському рівні – проміжна, загальнонародна з соціальними субкультурами, а на професійному рівні – традиційні професійні субкультури [10, 74–75]: педагогічна, правнича, інженерна, виробнича культура віросповідання та ін. Кожна з цих культур рівночасно є і мовною культурою.

Розвиток нелінгвістичних ідей заглиблення в соціомовний та етномовний матеріал багатьох народів привели дослідників до розуміння того, що цивілізаційна культура людства формується з багатоманіття етнічних культур і повнота дослідження мови потребує вивчення її взаємозв'язків та взаємодії з культурою. На цьому покордонні наукових студій двох таких важливих суспільних явищ – мови і культури – виникла лінгвістична наука лінгвокультурології, що користується методологією мовознавства, і культурології. Безперечно, що культурологія виникла у зв'язку з актуалізацією антропоцентризму у мовознавстві і розвитком соціолінгвістики та етнолінгвістики, як нова галузь, що досліджує історичні та сучасні мовні явища й структурні одиниці через призму матеріальної і духовної культури народу.

Література

1. Vossler K. Die Grenzen der Sprachsoziologie / K. Vossler // Die Hauptprobleme der Soziologie. Erinnerungsgabe für Max Weber, Bd. 1. – München, 1923. – S. 94.
2. Vossler K. Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung / K. Vossler. – Heidelberg, 1913.
3. Vossler K. Geist und Kultur in der Sprache / K. Vossler. – Heidelberg, 1925. – S. 152.
4. Vossler K. Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft / K. Vossler // Eine sprachgeschichtliche Untersuchung. – Heidelberg, Winter, 1904. – 98 s.
5. Vossler K. Sprachgemeinschaft und Interessengemeinschaft / K. Vossler. – München, 1924. – S. 7.
6. Баган О. Що дасть нам силу? / О. Баган // День. – № 225 (22.XII.2007). – С. 7.
7. Библер В. С. От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в XXI век / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1991. – С. 289.
8. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 24, 47, 67.
9. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос / М. Грушевський. – СПб., 1907. – С. 174.
10. Маслова В. А. Лингвокультурология : уч. пос. / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – С. 74–75.
11. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Х., 1913. – С. 37.
12. Радченко О. А. Трудные пути идеализма в языкознании (К 35-летию со дня рождения К. Фослера) / О. А. Радченко // Вестник Московского городского педагогического университета. Филологический выпуск. – №1 (14). – М., 2007. – С. 73–92.
13. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – С. 271.

14. Толстой Н. И. Язык и народная культура / Н. И. Толстой // Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995. – С. 16.
15. Хайдеггер М. Время картины / М. Хайдеггер // Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986. – С. 93.

Анотація

У статті розглядаються лінгвокультурологічні ідеї німецького лінгвіста Карла Фослера. На підставі осмислення неолінгвістичних ідей ученого обґрунтовується важливість того, що культура людства формується з багатоманітності етнічних культур та повнота дослідження мови вимагає вивчення її взаємозв'язків та взаємодії з культурою.

Ключові слова: лінгвокультурологічні ідеї, неолінгвістичні ідеї, культура людства, соціолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія.

Аннотация

В статье рассматриваются лингвокультурологические идеи немецкого лингвиста Карла Фослера. На основании осмысления неолингвистических идей учёного обосновывается важность того, что культура человечества формируется с многообразия этнических культур и полнота исследования языка требует изучения его взаимосвязей и взаимодействия с культурой.

Ключевые слова: лингвокультурологические идеи, неолингвистические идеи, культура человечества, социолингвистика, этнолингвистика, лингвокультурология.

Summary

Linguaculturological ideas of German linguist Karl Forsler are considered in the article. On the base of neolinguistical ideas the scientist asserts that mankind's culture is formed by means of variety of ethnical cultures. The fulness of language's investigation demands to study its interconnections and interactions with culture.

Keywords: linguaculturological ideas, neoculturological ideas, mankind's culture, sociolinguistics, ethnoinguistics, culturology.

УДК 81-112

Карат О.В.,
аспірант,
Горлівський державний педагогічний
інститут іноземних мов

ДІАХРОНІЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою цієї статті є спроба історіографічного аналізу проблеми діахронічних універсалій у світовій лінгвістичній думці.

Проблема універсалій, як і гіпотетичні припущення про універсальність тих чи інших явищ в мові, не можуть вважатися досягненням лінгвістики нашого часу, проте заслуга сучасної лінгвістики в тому, що вона майже вперше в історії мовознавства, спираючись на попередній досвід, звернула увагу на методичний та методологічний бік дослідження універсальних явищ у мовах світу. Майже в усі часи лінгвісти керувалися уявленнями про універсальність певних явищ у мовах, але ці уявлення були або малоінформативними, або взагалі невірними. Такі